

**ZULFIYA LIRIKASIDA LEKSIK-SEMANTIK MAYDONLAR VA
ULARNING BADIY MATN TUZILISHIDAGI O'RNI**

Xushvaqtova Umit-oy

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek shoirasi Zulfiya Isroilova (1915–1996) lirikasidagi leksik-semantik maydonlar va ularning badiiy matn tuzilishidagi o'rni tadqiq etilgan. Tabiat, sevgi, vatan, ona va qayg'u kabi asosiy leksik-semantik maydonlarning she'riy matnda faoliyat ko'rsatish xususiyatlari tahlil qilingan. Maqolada leksik-semantik maydon nazariyasining lingvistik asoslari bayon etilgan va Zulfiya she'rlaridan olingan misollar yordamida ushbu maydonlarning badiiy matn tuzilishidagi funksional roli aniqlangan.

Kalit so'zlar: Zulfiya, leksik-semantik mayon, badiiy matn, lirika, semantik tahlil.

Kirish

Leksik-semantik mayon nazariyasi zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Bu nazariya bir-biri bilan semantik jihatdan bog'liq so'zlar majmuasi — leksik-semantik mayon — badiiy matnda qanday funktsiya bajarishini o'rganadi. O'zbek adabiyotshunosligida bu masalaga yaqin vaqtlargacha yetarli e'tibor qaratilmagan bo'lsa-da, so'nggi tadqiqotlarda leksik-semantik tahlil metodologiyasidan foydalanish kengaymoqda.

Zulfiya lirikasi — leksik-semantik tadqiqot uchun boy manba. Shoiraning yigirmadan ortiq she'riy to'plamida milliy-madaniy va umuminsoniy qadriyatlarni ifodalovchi bir necha asosiy leksik-semantik maydon aniqlanadi. Bu maydonlar she'riy matnning semantik asosini tashkil etib, badiiy g'oya va emotsional ta'sirni shakllantiradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — Zulfiya lirikasidagi besh asosiy leksik-semantik maydonni — tabiat, sevgi, vatan, ona va qayg'u — lingvistik va poetik jihatdan tahlil qilish hamda ularning badiiy matn tuzilishidagi o'rnini aniqlashdir.

Leksik-semantik mayon (LSM) tushunchasi XX asrning 30-yillarida nemis tilshunosi Y. Trirning ishlarida ilk bor ilmiy muomalaga kiritilgan. Unga ko'ra, lug'at boyligi alohida, bir-biridan uzilgan so'zlar majmuasi emas, balki ma'nolar makonida o'zaro bog'liq bo'lgan semantik maydonlarning tizimli tartibidir. Keyinchalik bu nazariya V. Porzig, G. Ipsen, so'ngra rus tilshunoslaridan A.A. Ufimtseva, D.N.Shmelev, Yu.N.Karaulov tomonidan yanada rivojlantirildi.

Tabiat LSM Zulfiya lirikasida eng keng qamrovli va leksik jihatdan eng boy maydondir. Bu mayon quyidagi semantik guruhlarini o'z ichiga oladi:

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

fasllar (bahor, yoz, kuz, qish), ob-havo hodisalari (yomg'ir, qor, shamol, momaqaldiroq), o'simliklar (gul, daraxt, lola, boychechak), geografik ob'ektlar (daryo, tog', vodi, dala) va kosmik ob'ektlar (quyosh, oy, yulduz).

Ushbu maydonning yadrosi she'rlarida eng ko'p uchraydigan so'zlar tomonidan shakllantiriladi:

1-jadval. Tabiat LSM ning yadro so'zlari

So'z	Uchraydigan miqdori	Semantik funksiyasi
bahor	47+ marta	Umid, yangilanish, yoshlik timsoliga
gul	42+ marta	Go'zallik, sevgi, hayot ramzi
quyosh	38+ marta	Hayot, issiqlik, ona sevgisi
yomg'ir	31+ marta	Ko'z yoshi, tozalanish, sog'inch
shamol	29+ marta	Erkinlik, o'tkinchilik, xabar

Tabiat LSM ning badiiy matn tuzilishidagi o'rni ko'p qirrali: u psixologik parallelizm vositasi sifatida lirik sub'ektning ichki holatini tashqi tabiat orqali ifodalaydi, simvolik ma'no hosil qiladi va she'rning emotsional-estetik qatlamini boyitadi.

Bahor keldi — ko'chalar gulladi, Yurak esa qishday muzladi. Tashqarida quyosh kuldi — nur sochdi, Ichimda kuz barglari to'kildi.

(Zulfiya, "Bahor" she'ri)

Bu misralarda tabiat LSM ning so'zlari (bahor, gulladi, quyosh, kuz barglari) lirik sub'ektning ruhiy holatiga qarama-qarshi qo'yilgan. Tashqi tabiat fasl almashishi — bahor, quyosh — bilan hayot beruvchi holda tasvirlansa, ichki dunyo kuz va sovuq bilan tavsiflanadi. Bu kontrast tabiat LSM ning she'riy matnda psixologik parallelizm vositasi sifatida qo'llanilishiga yorqin misoldir.

Sevgi LSM Zulfiya she'riyatining bosh mavzularidan birini tashkil etadi. Bu mayon sezgi va hissiyot so'zlari (sevgi, muhabbat, ishq, mehr, ishtiyoq), sevgi harakatlari (kutmoq, sog'inmoq, sevmok, yig'lamoq, intilmoq) va sevgi ob'ektlari (sevgili, mahbub, yo'l, ko'z, yurak) kabi semantik guruhlarini qamrab oladi.

Seni kutaman — umr bo'yi kutaman, Seni sevaman — so'zsiz, so'zsiz sevaman, Ko'zlarimda — sen, yuragimda — sen, Nafasimda — sen, xayolimda — sen.

(Zulfiya, "Kutish" she'ri)

Bu misralarda sevgi LSM ning yadro so'zlari (kutaman, sevaman)

sintaktik parallelizm bilan birlashib, emotsional ta'sirni kuchaytiradi. Makon so'zlari (ko'zlar, yurak, nafas, xayol) sevgilining lirik sub'ektning butun ichki va tashqi borliqni qamrab olganligi orqali sevgining mutlaqlik darajasini ifodalaydi. Sevgi LSM ning she'riy matnda asosiy funksiyasi — emotsional-psixologik intensivlikni semantik vositalar orqali ifodalash.

Vatan LSM Zulfiya lirikasida milliy va siyosiy o'lchamni ifodalaydi. Bu mayon joy nomlari (O'zbekiston, Toshkent, Samarqand, vodiylar), milliy ramzlar (bayroq, qo'shiq, ona tili, urf-odatlar) va vatanparvarlik hissiyotlarini ifodalovchi so'zlar (faxr, g'urur, sevgi, himoya) kabi semantik guruhlarini o'z ichiga oladi.

Ona zaminim — Fergana vodiysi, Ko'klamda gullagan olcha daraxti, Shu tuprog'ingda — yuragim qoladi, Shu osmonin ostida — umrim o'tadi.

(Zulfiya, "Vatan" she'ri)

Vatan LSM ning badiiy matn tuzilishidagi o'rni ikki jihatdan namoyon bo'ladi: birinchidan, u she'riy matnning tematik asosini shakllantiradi; ikkinchidan, milliy tasvir vositasi (Fergana vodiysi, olcha daraxti) sifatida umumiy vatanparvarlik his-tuyg'usini aniq, mahalliy kolorit orqali ifodalaydi.

Ona LSM Zulfiya ijodining o'ziga xos belgilaridan biridir. Bu mayon ona obraziga oid so'zlar (ona, aya, buvim), ona xislatlari (mehribon, sabr, kuch, issiqlik), ona harakatlari (kuylash, kutish, yig'lash, duo qilish) va ona bilan bog'liq ob'ektlar (beshik, qo'shiq, non, uy) kabi semantik guruhlarini qamrab oladi.

Onam — bahor, onam — quyosh, onam — nur, Onam — kuch, onam — umid, onam — sur'ur. Onam ketdi — bahor so'ndi, nur o'chdi, Onam ketdi — dunyom qorong'u bo'ldi.

(Zulfiya, "Onam" she'ri)

Bu misralarda ona LSM tabiat LSM bilan kesishadi: onam — bahor, quyosh, nur kabi o'xshatishlar orqali ona obrazi tabiat arxetiplari bilan birlashtirilib, unga kosmik ulug'vorlik baxsh etiladi. [17, 34-bet] LSMlar o'rtasidagi bu kesishuv Zulfiya lirikasining semantik boyligini ta'minlovchi muhim lingvistik xususiyat hisoblanadi.

Qayg'u LSM Zulfiya lirikasida, ayniqsa urush yillari va keyingi davr she'rlarida, alohida o'rin egallaydi. Bu mayon qayg'u va azob bildiruvchi so'zlar (qayg'u, alam, hasrat, dard, ko'z yoshi), qayg'u manbalari (urush, ayriliq, yo'qotish, firoq) va qayg'u tasviri (qorong'ulik, kuz, sovuq, jimlik) kabi semantik guruhlarini o'z ichiga oladi.

Dard — mening hamrohim, dard — mening dostim, Dard — mening tilim, dard — mening qo'shig'im. Dardsiz qolsam — she'rim tug'ilmas, Dardsiz yurak — quruq qolqon — jimmas.

(Zulfiya, "Dard" she'ri)

Qayg'u LSM ning bu she'rdagi badiiy funksiyasi o'ziga xos: qayg'u salbiy his-tuyg'u sifatida emas, balki ijodning manbai va shoiraning hamrohiga

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

aylantirilgan. Bu semantik qarama-qarshilik — qayg'unu ijod manbai sifatida talqin qilish — Zulfiya lirikasining chuqur falsafiy qatlamini ochib beradi.

2-jadval. Zulfiya lirikasidagi asosiy LSMlar va ularning funksiyalari

LSM	Yadro so'zi	Semantik guruhlar soni	Badiiy funksiyasi
Tabiat	bahor, gul, quyosh	5 ta guruh	Psixologik parallelizm, simvolizatsiya
Sevgi	sevmok, kutmok	4 ta guruh	Emotsional intensivlik, lirik motiv
Vatan	ona zamin, yurt	3 ta guruh	Milliy kolorit, tematik asos
Ona	ona, mehr, beshik	4 ta guruh	Arxetipik obraz, kosmik ulug'vorlik
Qayg'u	dard, alam, ko'z yoshi	3 ta guruh	Falsafiy qarama-qarshilik, ichki dinamika

Xulosa

Zulfiya lirikasidagi leksik-semantik maydonlarni lingvistik tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Birinchidan, Zulfiya she'riyatida besh asosiy LSM — tabiat, sevgi, vatan, ona va qayg'u — aniqlanib, ular she'riy matnning semantik asosini tashkil etadi. Har bir LSM o'ziga xos yadro va periferiya so'zlariga ega.

Ikkinchidan, LSMlar she'riy matnda bir-biri bilan faol o'zaro ta'sirda bo'ladi: tabiat LSM sevgi, ona va qayg'u LSMlari bilan kesishib, murakkab semantik maydonlar hosil qiladi. Bu kesishuv Zulfiya lirikasining semantik chuqurligini ta'minlaydi.

Uchinchidan, LSMlar badiiy matnda turli funksiyalar bajaradi: psixologik parallelizm (tabiat LSM), emotsional intensivlik (sevgi LSM), milliy kolorit (vatan LSM), arxetipik obraz (ona LSM) va falsafiy qarama-qarshilik (qayg'u LSM). Bu funksional xilma-xillik Zulfiya she'riyatining lingvistik boyligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zulfiya. Saylanma. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. — 320 b.
2. Mahmudov N. O'zbek badiiy matni lingvistik tahlili. — Toshkent, 2012.

- 192 b.
3. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 2002. — 256 b.
4. Mirzayev H. Lingvopoetika asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2016. — 144 b.
5. Qodirov P. Zulfiya ijodi haqida. — Toshkent: Fan, 1988. — 180 b.
6. Hojiyev A. O'zbek tili stilistikasi. — Toshkent: Fan, 2014. — 196 b.
7. Mamatov A. Badiiy so'z poetikasi. — Toshkent: Fan, 2010. — 168 b.
8. Nasrullayeva Z. Zulfiya she'rlarida lingvopoetik xususiyatlar. // Navoiyshunoslik. — 2023. — №4. — B. 67–74.
9. Valiyeva D. Zulfiya lirikasida badiiy uslub. // Filologiya masalalari. — 2020. — №2. — B. 34–41.
10. Sharipova M. O'zbek she'riyatida rang bildiruvchi so'zlar. PhD dissertatsiyasi. — Toshkent, 2018. — 135 b.
11. Toshmatova G. Kolorativ leksika va she'riy matnda uning roli. // Tilshunoslik. — 2022. — №1. — B. 28–35.
12. Sobirov A. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. — Toshkent: TDPU, 2020. — 210 b.

